

ГЕНДЕРНИЙ КОМПОНЕНТ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

канд. юрид. наук **Луценко О. Є.**

Наук. керівн.: д-р юрид. наук, проф. **Ярошенко О. М**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Жінки досить успішно конкурують з чоловіками завдяки більшій соціально-психологічній адаптованості та вищому рівню соціального інтелекту, типових для представниць жіночої статі [1, с. 5]. Українські жінки вже сьогодні становлять більшу частину зайятих у сфері виробництва товарів і надання послуг, досягають певних успіхів у підприємницькій діяльності, активно засновують і очолюють підприємства малого та середнього бізнесу. Жінками створюється 45 % національного доходу [2, с. 33]. Однак при однаковому трудовому внеску жінки отримують дохід менший, аніж чоловіки. Основним чинником гендерного розриву в рівні оплати праці в Україні є «вертикальна» гендерна сегрегація. Тобто, незважаючи на високу професійну й освітню підготовку, жінки переважно займають нижчі посади, які вимагають нижчої кваліфікації, мають обмежені можливості професійного зростання і, відповідно, меншу заробітну плату. Отже, розробка державної гендерної політики, що має на меті сприяння економічній активності населення, потребує впровадження комплексного підходу до оцінки гендерних відмінностей у сфері заробітної плати. При плануванні конкретних заходів необхідно враховувати не лише галузеві, професійні або освітньо-кваліфікаційні особливості гендерного розриву, а й наявність відмінностей залежно від типу населеного пункту та в регіональному аспекті [3, с. 53].

Ще в 1916 р. О. М. Колонтай констатувала відсутність вирішення питання щодо надання допомоги жінкам-матеріям і всіляко засуджувала політику різних держав у цьому питанні [4, с. 32]. Дослідниця вже в той час закликала вирішувати проблему допомоги зубожілим матерям шляхом створення державної структури, яка опікувалася б усіма дітьми в державі.

Цікаво, що в Японії працівники саме з появою у сім'ї дітей можуть розраховувати на деякі пільги і підвищення заробітної плати, тоді як у вітчизняному законодавстві бракує навіть дефініції поняття «материнство» та «батьківство» [5, с. 16].

В Україні рівень трудової активності жінок нижче, ніж у чоловіків, позаяк роблять перерву у трудовій діяльності для створення сім'ї. Проте сума допомоги по вагітності та пологах не входить до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податків, а отже, податок на доходи фізичних осіб із неї не утримується. Усе тому, що згідно з пп. 165.1.1 ПКУ [6] до складу загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку не включається сума державної та соціальної матеріальної допомоги, державної допомоги у вигляді адресних виплат і надання соціальних та реабілітаційних послуг відповідно до закону, житлових й інших субсидій або дотацій, компенсацій (включаючи грошові компенсації інвалідам, на дітей-інвалідів при реалізації індивідуальних програм реабілітації інвалідів, суми допомоги по вагітності та пологах), винагород і страхових виплат, які отримує платник податку з бюджетів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Платниками єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЄСВ) є підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю й виплачують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами (абз. 7 п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464-VI [7]).

ЄСВ для платників, зазначених у ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [7], установлюється в розмірі 22% до визначеної ст. 7 цього Закону бази нарахування ЄСВ – на суму допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами. Якщо база нарахування ЄСВ не перевищує розміру мінімальної зарплати, установленної законом на місяць, за який отримано дохід, ЄСВ розраховують як добуток розміру мінімальної зарплати, установленної законом на місяць, за який отримано дохід, і ставки ЄСВ (ч. 5 ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [7]).

ЄСВ нараховують окремо за кожен місяць відпустки по вагітності та пологах (пп. 1 п. 3 р. IV Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженої наказом Мініфіну від 20.04.2015 р. № 449 [8]), тобто визначають:

середньоденний розмір допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами шляхом ділення нарахованої суми такої допомоги на кількість днів, за які вона нарахована;

суму допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, що припадає на кожен місяць окремо, шляхом множення середньоденного розміру такої допомоги на кількість календарних днів кожного місяця, за які вона нарахована;

суму ЄСВ для роботодавця шляхом множення розрахованої суми допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами за кожен місяць окремо на розмір ЄСВ, установлений Законом про ЄСВ для зазначеної категорії платників.

При цьому сплата ЄСВ за осіб, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами й отримують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами, здійснюється з усієї суми нарахованої допомоги в місяці, у якому були здійснені нарахування.

Унаслідок пенсійної реформи до страхового стажу при визначенні права на пенсію з 01.01.2018 р. зараховуватимуть періоди перебування у відпустці: у зв'язку з вагітністю та пологами – з 01.01.2004 р. по 30.06.2013 р. та для догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку – з 01.01.2004 р. до часу запровадження сплати страхових внесків (єдиного внеску) за жінок, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Ці періоди враховуватимуть при визначенні страхового стажу, який надасть право на призначення пенсії незалежно від сплати страхових внесків (єдиного внеску) за цей час.

Підстава – пункт 3-1 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV (далі – Закон № 1058) [9], зі змінами, внесеними Законом від 03.10.2017 р. № 2148-VIII (далі – Закон № 2148) [10].

Виникають запитання: (1) до якої дати зарахують до стажу відпустку для догляду за дитиною до 6-ти років? (2) Як розуміти конструкцію «час запровадження сплати страхових внесків (єдиного внеску) за жінок, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку» – це факт, що вже відбувся чи ще станеться?

З 01.01.2004 р. відповідно до ст. 24 Закону № 1058 до страхового стажу зараховуються тільки ті періоди, протягом яких особа підлягала

загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за які щомісяця сплачувалися страхові внески, не менші мінімального внеску.

Це припинило відлік страхового стажу для жінок, які перебували у відпустках у зв'язку з вагітністю та пологами, а також для догляду за дитиною з 3-х до 6-ти років, навіть якщо жінка працювала офіційно. Адже за ст. 11 Закону № 1058 вони не підлягали загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню.

Для жінок у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами справедливність відновив Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо призначення та індексації пенсії» від 14.05.2013 р. № 231-VII [11]. За цим Законом з 01.07.2013 р. жінки, що перебувають у відпустках у зв'язку з вагітністю та пологами, підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, а періоди відпусток зараховують до страхового стажу.

Щоправда, законодавчо залишився неврегульованим період з 01.01.2004 р. по 30.06.2013 р. У руслі пенсійної реформи, за Законом № 2148, з 01.01.2018 р. цей період зараховуватимуть до страхового стажу тільки при визначенні права на відповідний вид пенсійного забезпечення, хоча щодо нього в системі персоніфікованого обліку відсутня інформація про сплату внесків.

Щоб обчислити страховий стаж жінок, набутий за період відпустки для догляду за дитиною з 3-х до 6-ти років, звертаємося до норм, які діяли до 01.01.2004 р. Підстава – ч. 4 ст. 24 Закону № 1058: періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до набрання чинності цим Законом, зараховуються до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше.

Відповідно до пункту «ж» ст. 56 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 р. № 1788-XII [12] до стажу роботи, який дає право на трудову пенсію, зараховують час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми, але не довше ніж до досягнення кожною дитиною 3-річного віку. Підстави для зарахування – свідоцтво про народження дитини та трудова книжка, де відсутні записи про роботу в період догляду за дитиною до трьох років.

До 2004 р., якщо жінка була працевлаштована, період догляду за дитиною до трьох років, а також з 3-х до 6-ти років, хоча й без прямої норми, але

фактично «потрапляв» до страхового стажу – за записами в трудовій книжці (точніше, через відсутність записів), адже: (а) трудова книжка – основний документ, що підтверджує стаж роботи; (б) до трудових книжок не вносять відомості про відпустку для догляду за дитиною; (в) трудова книжка містить лише записи про трудову діяльність.

З 01.01.2004 р. до 01.01.2005 р. це «віконце» причинилося: з 01.01.2005 р. жінки, які доглядають за дитиною до 3-х років, підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню (ст. 11 Закону № 1058), а в системі персоніфікованого обліку з цієї дати й донині зафіксована сплата страхових внесків (єдиного внеску). Цю норму законодавчо закріплено в абз. 2 п. 1 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону № 1058, де передбачено, що з 01.01.2005 р. страхувальники сплачують страхові внески за осіб, які відповідно до законів отримують допомогу для догляду за дитиною до досягнення нею трьох років.

Після прийняття змін за Законом № 2148 час перебування у відпустці для догляду за дитиною до 6-ти років протягом 01.01.2004 р. – 31.12.2004 р. зараховуватимуть до страхового стажу, незалежно від сплати страхових внесків (єдиного внеску). Норма набрала чинності з 01.01.2018 р. і тільки для визначення права на відповідний вид пенсійного забезпечення.

При цьому жінка має надати органам Пенсійного фонду України (далі – ПФУ) документи, які підтверджують перебування у відпустці для догляду за дитиною з 3-х до 6-ти років, за 2004 рік, оскільки саме ці відомості відсутні в системі персоніфікованого обліку.

Проте на розмір пенсії жінок ці новації не вплинули, позаяк періоди перебування у відпустці: (а) у зв'язку з вагітністю та пологами – з 01.01.2004 р. по 30.06.2013 р.; (б) для догляду за дитиною з 3-х до 6-ти років – з 01.01.2004 р. по 31.12.2004 р., – при визначенні розміру пенсії ПФУ не враховує.

Таким чином, жінки становлять більшість серед пенсіонерів країни, проте середній рівень їх пенсійного забезпечення є нижчим від чоловіків. Гендерні відмінності у заробітній платі та не врахування багатьох періодів трудової діяльності жінок через перерву для створення сім'ї, як наслідок спричиняє значний розрив у пенсійному забезпеченні жінок. Такі гендерні відмінності призводять до того, що жінки переважають серед малозабезпеченого населення пенсійного віку [13, с. 167]. Відтак слід виробити актуальну модель соціального

захисту жінок, врахувавши гендерно-диференційований вплив відмінностей у тривалості страхового стажу, менших розмірах заробітної плати та відповідно меншому розмірі пенсійного забезпечення жінок.

Диференціація пенсійного віку призводить до нераціонального використання значної частини кваліфікованої робочої сили та підвищеного навантаження на систему пенсійного забезпечення внаслідок старіння населення. Значні відмінності існують також у розмірі страхових внесків, які сплачують жінки і чоловіки протягом свого трудового життя. Середня заробітна плата жінок України перебуває на рівні 70 % середньої заробітної плати чоловіків.

Література:

1. Алексеева А. В. Гендерні виміри безробіття: психологічна стаття як чинник професійної самореалізації. *Гендерна політика міст: історія і сучасність*. Вип. 2. Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Харк. нац. акад. міс. гос-ва, Харків, 23–24 травн. 2007 р.): Наук. зб. X. : Озон-Інвест, 2007. С. 5-11.
2. Гонюкова Л. В. Гендерна політика в Україні: проблеми та перспективи. *Гендерна політика міст: історія і сучасність*. Вип. 2. Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Харк. нац. акад. міс. гос-ва, Харків, 23–24 травн. 2007 р.): Наук. зб. X. : Озон-Інвест, 2007. С. 33-38.
3. Герасименко Г. В. Гендерні особливості заробітної плати населення залежно від типу населеного пункту. *Гендерна політика міст: історія і сучасність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Акад. міс. гос-ва, Харків, 18 грудня 2003 р.): Наук. зб. X. : Східно-регіон. центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. С.53-54.
4. Коллонтай А. М. Общество и материнство. Государственное страхование материнства. Петроград : Жизнь и знание, 1916. 641 с.
5. Аксьонова Н. В. Ставлення до материнства як основа гендерного паритету в суспільстві. *Гендерна політика міст: історія і сучасність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Акад. міс. гос-ва, Харків, 18 грудня 2003 р.): Наук. зб. X. : Східно-регіон. центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. С. 12-19.

6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Т. 1. С. 9. Ст. 3248.

7. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 61. Ст. 2108.

8. Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: наказ Мінфін України від 20.04.2015 р. № 449. *Офіційний вісник України*. 2015. № 40. Ст. 1245.

9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 33. Ст. 1770.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 82. Ст. 2503.

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо призначення та індексації пенсії: Закон України від 14.05.2013 р. № 231-VII. *Офіційний вісник України*. 2013. № 43. Ст. 1535.

12. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.

13. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціальної політики в Україні: моногр. Умань: СПД Сочінський, 2008. 252 с.